

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТИПОВИХ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

THE POSSIBILITY OF THE USE OF STANDARD TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Шевчук В.М.,

доктор юридичних наук,

доцент кафедри криміналістики

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Досліджуються проблеми типових тактичних операцій та можливості їх застосування у судово-слідчій діяльності. Обґрунтовується, що типові тактичні операції необхідно розглядати як своєрідну інформаційну модель, що відбиває структуру і технологію реалізації цих криміналістичних комплексів відповідно до виду злочину, етапу розслідування, слідчої ситуації та тактичного завдання. Типові тактичні операції мають розроблятися відповідно до специфіки розслідування окремих видів (підвидів) злочинів і розглядатись як невід'ємні складові окремих криміналістичних методик. Проведено критичний аналіз наукових підходів вчених-криміналістів з цієї проблематики, запропоновано своє бачення щодо її вирішення.

Ключові слова: тактична операція, типова тактична операція, типові тактичні завдання, система типових тактичних операцій, оптимізація слідчої діяльності, криміналістична теорія тактичних операцій.

Исследуются проблемы типичных тактических операций, возможности их применения в судебно-следственной деятельности. Обосновывается, что типичные тактические операции необходимо рассматривать как своеобразную информационную модель, отражающую структуру и технологии реализации этих криминалистических комплексов в соответствии с видом преступления, этапом расследования, следственной ситуацией и тактическим заданием. Типичные тактические операции должны разрабатываться в соответствии со спецификой расследования отдельных видов (подвидов) преступлений и как неотъемлемые составляющие отдельных криминалистических методик. Проведен критический анализ научных подходов ученых-криминалистов к этой проблематике, предложено свое видение ее решения.

Ключевые слова: тактическая операция, типичная тактическая операция, типичные тактические задачи, система типовых тактических операций, оптимизация следственной деятельности, криминалистическая теория тактических операций.

Investigates the problems of the typical tactical operations and their possible applications in forensic activities. It is proved that the typical tactical operations must be considered as a kind of an information model that reflects the structure and implementation technology for these criminal complexes in accordance with the types of crime, stage of investigation, the investigation of the situation and a tactical task. Typical tactical operations should be developed in accordance with the specifics of the investigation of selected species (subspecies) of crimes and considered as essential components of individual criminalistics methods. Carried out a critical analysis of scientific approaches of scientists-criminalists on this range of issues, proposed his vision of their solution.

Key words: tactical operation, typical tactical operation, typical tactical tasks, the system of typical tactical operations, optimization of investigative activities, criminalistics theory of tactical operations.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку криміналістичної науки дозволяє ставити питання про необхідність розробки та застосування типових тактичних операцій як ефективних засобів вирішення тактичних завдань кримінального провадження. Ці наукові абстракції комплексної спрямованості мають як суто теоретичне, так і виключно практичне значення. Теоретичний аспект передбачає створення систем типових тактичних операцій у структурі окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, а також практичне використання цих моделей як орієнтирів для побудови і реалізації конкретної тактичної операції певної спрямованості в реальних умовах розслідування та судового провадження. Розглянуті моделі при їх побудові повинні мати належне інформаційне наповнення, що істотно збільшує їх продуктивність. Відомості про мету, завдання, учасників і засоби тактичної операції мають стати невід'ємними складниками і знаходити своє відбиття у структурі моделі типової тактичної опе-

рації. У зв'язку з цим варто зауважити, що останнім часом у криміналістичних дослідженнях особливої актуальності та значимості набувають проблеми, які пов'язані із типізацією тактичних операцій щодо окремих видів злочинів [17, с. 181].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розроблення та реалізацію типових тактичних операцій у кримінальному провадженні внесли відомі вчені-криміналісти: Ю.П. Аленін, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, М.В. Салтевський, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков та ін. Проблематика типових тактичних операцій досліджувалась у докторській дисертації І.М. Комарова «Проблеми теорії і практики криміналістических операцій в досудебном производстве» (2003 р.), в кандидатських дисертаціях Л.В. Галанової, С.Ф. Здоровка, В.А. Князева, Є.О. Логінова, а також висвітлювалась у монографі-

ях А.В. Дулова, В.О. Образцова, В.І. Шиканова та ін. Існує низка теоретичних та практичних проблем побудови й реалізації типових тактичних операцій, що не є розробленою, належить до дискусійних. Крім того, простежується відставання теоретичних розробок від практики застосування типових тактичних операцій у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття типової тактичної операції, висвітлення можливості застосування таких операцій у судово-слідчій діяльності, розгляд типових тактичних операцій як структурного елементу методики розслідування окремих видів злочинів, проведення критичного аналізу наукових підходів вчених-криміналістів щодо цієї проблематики, розгляд проблеми формування типових тактичних операцій у криміналістичних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом у криміналістичній літературі висловлені різні підходи до розуміння типових тактичних операцій, процедури їх типізації. Так, на думку В.Ю. Шепітька, типовою тактичною операцією є алгоритм, програма дій слідчого, оперативного працівника, інших осіб щодо завдань, які виникають у слідчих ситуаціях [17, с. 179]. І.М. Комаров вважає за доцільне розглядати типову тактичну операцію як своєрідну модель, яка є відображенням певних властивостей досліджуваних об'єктів, обумовлених специфікою події злочинів [9, с. 273-365]. Дещо схожу позицію займають й інші вчені-криміналісти [18, с. 64], які виходять з того, що завдання, засобом вирішення яких виступають тактичні операції, виникають в умовах, що повторюються (у типових слідчих ситуаціях), що надає підстави до типізації «набору» засобів їх розв'язання. У цьому сенсі операції виступають як модулі (типові моделі) вирішення конкретних завдань, які виникають на певному етапі розслідування.

Науковцями висловлюються й різні судження щодо розуміння типових тактичних операцій. В.М. Карагодін зазначає, що наявність взаємозв'язку між слідчими ситуаціями і криміналістичними характеристиками, з одного боку, і тактичними операціями, з іншого, надає можливість розробляти типові тактичні операції, які за рівнем загальності можна умовно розділити на дві групи. Типові тактичні операції першого, більш високого рівня узагальнення розробляються для використання в ситуаціях, які є типовими для злочинів різних видів. Розробка таких операцій можлива, не дивлячись на відмінності не тільки в кримінально-правових, але і криміналістичних характеристиках окремих видів злочинів. Типові тактичні операції другої групи розробляються з урахуванням криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Названі тактичні операції більш конкретні, оскільки конкретизуються їх завдання, вони мають плануватися на основі більш загальних операцій першого рівня [8, с. 56-59].

Погоджуючись з В.М. Карагодіним щодо можливості розроблення типових тактичних операцій двох рівнів, вважаємо, що підходи до їх розподілу мають

бути дещо іншими. Вважаємо, що треба виходити з того, що типове відбиває специфіку певного виду, підвиду злочинів (за криміналістичною класифікацією), тому не може бути характерним для злочинів різних видів. У зв'язку з цим типові тактичні операції повинні мати видову і підвидову спрямованість. Беручи до уваги висловлене, можна сформувати таку систему типових тактичних операцій. Перший рівень системи утворюють типові видові тактичні операції, які відбивають специфіку певного виду злочинів (наприклад, вбивства). Другий рівень становлять типові підвидові (предметні) тактичні операції, які створюються у відповідності до конкретного різновиду злочинів, наприклад, вбивства з розчленуванням, вбивства на замовлення. Як наголошує С.Ф. Здоровко, формування тактичних операцій має здійснюватися не тільки щодо такого виду злочинів, як убивства, але й різноманітних його різновидів (модифікацій): убивств на замовлення, убивств, поєднаних із викраденням людей, та ін. [7, с. 17-21].

Вчені-криміналісти дедалі більше звертаються до формування типових тактичних операцій. Можна стверджувати, що практично кожний науковець, який здійснює побудову окремої криміналістичної методики розслідування, серед результатів своєї праці пропонує типові тактичні операції. Так, В.О. Коновалова при розслідуванні вбивств виділяє такі операції, як «Особа вбивці», «Склад і ролі функцій злочинної групи», «Знаряддя злочину», «Свідоцька база», «Місце перебування злочинця» [10, с. 282-283].

Заслужують позитивної оцінки спроби окремих науковців розробити тактичні операції при розслідуванні вбивств, пов'язаних із виявленням частин розчленованого трупа, вбивств за відсутності трупа, вбивств осіб, зайнятих у сфері бізнесу, серійних вбивств на сексуальному ґрунті, вбивств, що вчиняються організованими групами, побудова й реалізація яких має певну специфіку. Так, І.В. Борисенко при розслідуванні вбивств, пов'язаних із виявленням частин розчленованого трупа, вирізняє такі тактичні операції: «Встановлення особи невідомого трупа», «Пошук відсутніх частин трупа», «Встановлення місця вчинення вбивства і розчленування трупа», «Встановлення особи вбитого», «Перевірка зв'язків потерпілого», «Викриття злочинця», «Докази поведінки», «Пошук злочинця», «Затримання злочинця» [4, с. 213-225]. В.А. Гриньків при розслідуванні вбивств осіб, зайнятих у сфері бізнесу, пропонує вирізняти такі тактичні операції: «Встановлення особи невідомого злочинця, що вчинив вбивство особи, зайнятої в сфері бізнесу», «Встановлення співучасників», «Перевірка алібі підозрюваного» [6, с. 21-24].

Досліджуючи методику розслідування серійних сексуальних убивств, І.В. Усанов пропонує застосовувати такі тактичні операції: «Виявлення особи, яка вчинила серійні вбивства на сексуальному підґрунті», «Вивчення обстановки місця події з метою розпізнавання сексуального характеру вбивства», «Встановлення факту вчинення декількох нерозкритих сексуальних убивств однією і тією же особою», «Збирання і фіксація криміналістично значущої ін-

формації про події, що мали місце», «Встановлення особи жертви», «Взаємозв'язок жертви зі злочинцем та її пізнання при розслідуванні злочину», «Пошук і затримання особи, яка вчинила серійні вбивства на сексуальному ґрунті», «Викриття неправдивого алібі», «Вивчення особи підозрюваного», «Пізнання просторово-часових зв'язків та відносин у процесі розслідування серійних сексуальних убивств», «Перевірка правдивості показань», «Спонування до дачі правдивих показань», «Нейтралізація негативного впливу сторонніх осіб на хід розслідування», «Викриття особи, яка вчинила серійні вбивства на сексуальному ґрунті», «Профілактика причин та умов, що сприяли вчиненню серійних убивств на сексуально-мудрґрунті» [15, с. 16-17].

У криміналістичній літературі приділяється певна увага виокремленню тактичних операцій при розслідуванні насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів. О.Я. Баєв виділяє тактичні операції стосовно розслідування насильницьких злочинів та зазначає, що типовими тактичними операціями, які планує і здійснює слідчий, розслідуючи злочини проти особи, як правило, виступають: «Виявлення підозрюваного», «Розшук і затримання», «Перевірка алібі», «Встановлення особи загиблого» та деякі інші [2, с. 18]. Так, В.В. Тіщенко при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів серед тактичних операцій називає такі, як «Перевірка алібі підозрюваного», «Викриття інсценування», «Викриття винної особи» [14, с. 25]. О.Л. Мусієнко зазначає, що при розслідуванні шахрайства можуть застосовуватися такі операції: «Затримання шахрая на місці злочину», «Встановлення кола жертв шахрайського посягання», «Встановлення способи вчинення шахрайства», «Встановлення особи шахрая», «Документ», «Визначення розміру матеріальних збитків» [13, с. 138-144]. І.О. Антонов при розслідуванні шахрайства у житловій сфері пропонує застосовувати наступні тактичні операції: «Затримання шахрая на місці злочину», «Переслідування і затримання «на гарячому» підозрюваного у скоєнні шахрайства», «Встановлення особи, розшук і затримання підозрюваного в шахрайстві», «Встановлення і перевірка подій, що передували шахрайству», «Перевірка алібі підозрюваного», «Виявлення доказів поведінки підозрюваного», «Викриття обвинуваченого у вчиненні шахрайства», «Перевірка показань особи, яка визнала себе винною у скоєнні шахрайства», «Попередження спроби обвинуваченого приховатися від слідства і суду», «Попередження та нейтралізація протидії розслідуванню» [1, с. 142-147].

Певний науковий інтерес набувають дослідження вчених-криміналістів з виокремлення тактичних операцій щодо розслідування злочинів у сфері господарської діяльності. Так, Г.А. Матусовський до типових тактичних операцій цієї категорії злочинів відносив: «Пошук майна», «Документ», «Затримання» [12, с. 155]. А.Д. Марушев вирізняє такі тактичні операції: «Викриття на місці злочину», «Невідкладний збір і фіксація доказів», «Встановлення способу вчинення розкрадання», «Визначення розміру ви-

краденого», «Забезпечення відшкодування матеріального збитку» [11, с. 158-166]. В.В. Білоус вважає за доцільне при розслідуванні фіктивного підприємництва проведення тактичних операцій, серед яких найбільшу значущість набувають такі: «Державна реєстрація», «Документ», «Підставна особа», «Співучасник», «Розшук злочинця, що переховується», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків» [3, с. 14-15].

Самостійним аспектом криміналістичних досліджень виступає злочинна діяльність організованих об'єднань. Науковцями висловлені слушні пропозиції щодо формування тактичних операцій при розслідуванні цієї категорії злочинів. В.Ю. Шепітьком здійснено типізацію тактичних операцій при розслідуванні злочинів організованих груп і злочинних організацій. На його переконання особливого значення набувають такі тактичні операції: «Встановлення поширеності злочинної групи»; «Виявлення зв'язків організованої групи»; «Затримання злочинної групи на місці злочину»; «Нейтралізація протидії розслідуванню злочину»; «Виявлення найслабкішої ланки в групі»; «Стратегічна розвідка»; «Створення і використання юридичних осіб»; «Підтримання в злочинному співтоваристві режиму напруженості»; «Використання суперечностей між учасниками злочинної групи» [16, с. 63]. В.М. Варцаба зазначає, що найбільш важливими тактичними операціями є: «Організований характер злочину»; «Склад і структура організованої групи»; «Корумповані зв'язки організованої групи»; «Взаємодія організованої групи з іншими злочинними формуваннями»; «Причетність організованої групи до злочинів» [5, с. 87-94].

Очевидно, що наведені типові тактичні операції мають певний науковий та практичний інтерес. Не вдаючись до детального аналізу їх змісту, слід зазначити, що далеко не всі з перелічених побудов можуть бути віднесені до розряду тактичних операцій, виходячи із розроблених нами критеріїв. Крім того, науковцями пропонувалися лише назви тактичних операцій без розкриття їх внутрішньої структури. Також на сьогодні відсутній єдиний і узгоджений підхід до розуміння типових тактичних операцій, здійснення їх типізації. Все це ускладнює процедуру їх успішного практичного застосування, зменшує коефіцієнт корисної дії.

Висновки. На наш погляд, при розробці та реалізації типових тактичних операцій слід враховувати такі положення. По-перше, типові тактичні операції необхідно розглядати як своєрідну інформаційну модель, що відбиває структуру і технологію реалізації цих криміналістичних комплексів відповідно до виду злочину, етапу розслідування, слідчої ситуації та тактичного завдання. Типові тактичні операції виступають орієнтиром для слідчих, до якого вони звертаються при побудові та реалізації цих засобів у реальних умовах розслідування. Слід зазначити, що й самі слідчі достатньо високо оцінюють доцільність викладення в окремих криміналістичних методиках розслідування злочинів систем типових тактичних операцій. На це вказало 78,3% опитаних нами рес-

пондентів. Крім того, за результатами анкетування слідчих прокуратури, МВС та СБУ, було визначено перелік тактичних операцій, які найбільш часто застосовуються у практиці розслідування злочинів. До переліку увійшли такі операції: 1) «Встановлення характеру події злочину» (на цю операцію вказало 80,9% опитаних нами респондентів); 2) «Встановлення місця і часу вчинення злочину» (61,4%); 3) «Встановлення способу вчинення злочину» (74,6%); 4) «Встановлення предмету злочинного посягання» (35,1%); 5) «Встановлення мотивів вчинення злочину» (42%); 6) «Встановлення особи злочинця» (78,3%); 7) «Встановлення особи потерпілого (жертви)» (32,6%); 8) «Встановлення провокуючої поведінки жертви» (24,3%); 9) «Перевірка зв'язків потерпілого» (36%); 10) «Встановлення співучасників злочину» (41,4%); 11) «Затримання злочинця на місці злочину» (54%); 12) «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства» (78,6%); 13) «Перевірка алібі підозрюваного» (80%); 14) «Встановлення свідків» (61,7%); 15) «Перевірка обмови» (12,8%); 16) «Перевірка самообмови» (16%); 17) «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» (74%); 18) «Вивчення особи підозрюваного» (33,1%); 19) «Усунення негативного впливу з боку підозрюваного» (18%); 20)

«Захист доказів» (38,3%); 21) «Захист потерпілих» (36%); 22) «Захист свідків» (33,4%); 23) «Профілактика» (31%). По-друге, типові тактичні операції мають розроблятися відповідно до специфіки розслідування окремих видів (підвидів) злочинів, стадій кримінального провадження, слідчих ситуацій, тактичних завдань, розглядатись як невід'ємні складові видових чи підвидових криміналістичних методик розслідування злочинів. Вони мають бути максимально «прив'язані» до типових слідчих ситуацій і виходити із тактичних завдань, що постають перед слідчим. Саме слідча ситуація зумовлює постановку того чи іншого тактичного завдання, а останнє визначає засоби його вирішення. По-третє, набір типових тактичних операцій є типовою програмою розслідування певного виду злочинів, тому при їх створенні доцільно врахувати рекомендації з планування розслідування злочинів у цілому, в тому числі й з організації взаємодії слідчих із працівниками оперативних служб органів внутрішніх справ. Типізація – це завжди процес спрощення, схематизації, абстрагування. Здійснення кримінального провадження передбачає використання не тільки типових засобів, а й атипових. Тому в діяльності з розслідування злочинів слідчий має застосовувати творчий підхід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонов И.О. Тактические операции при расследовании уголовных дел о мошенничествах на рынке жилья / И.О. Антонов // Актуальные проблемы реформирования правовой системы Российской Федерации : сб. матер. междунаучно-практич. конф. – Часть III. – Белгород, 2002. – С. 142–147.
2. Баев О.Я. Методические основы расследования преступлений против личности / О.Я. Баев // Расследование преступлений против личности : учеб. пособие под ред. О.Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1998. – С. 18–28.
3. Білоус В.В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.В. Білоус. – Х., 2004. – 20 с.
4. Борисенко І.В. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа / І.В. Борисенко // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2001. – № 3 (26). – С. 213–225.
5. Варцаба В.М. Розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами (тактико-психологічні основи) : монографія / В.М. Варцаба ; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Гриф, 2004. – 111 с.
6. Гринькин В.А. Теоретические проблемы и практика расследования убийства лиц, занятых в сфере бизнеса : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.А. Гринькин. – Барнаул, 2000. – 26 с.
7. Здоровко С.Ф. Розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С.Ф. Здоровко. – Х. : Гриф, 2004. – 176 с.
8. Карагодин В.Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. – Свердловск : СЮИ, 1986. – С. 56–59.
9. Комаров И.М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монографія / И.М. Комаров. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2013. – 400 с.
10. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования: монографія / В. Е. Коновалова. – Х. : Факт, 2001. – 311 с.
11. Марушев А.Д. Организация и проведение тактических операций при расследовании хищений мясной продукции / А.Д. Марушев // Проблемы законности / відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 49. – С. 158–166.
12. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с.
13. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / О.Л. Мусієнко ; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2009. – 168 с.
14. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В.В. Тіщенко. – Х., 2003. – 34 с.
15. Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве / И.В. Усанов. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2005. – 160 с.
16. Шепітько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями / В.Ю. Шепітько. – Харьков : Нац. юрид. акад. Украины, 2000. – 88 с.
17. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В.Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 432 с.
18. Шиканов В.И. Теория тактических операций следователя (перспективы развития) / В.И. Шиканов // Алгоритмы и организация решений следственных задач : сб. науч. тр. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1982. – С. 64–66.